

Marina Simić¹

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

POJEDINCI I POJEDINKE: PRILOG ZA ISTORIJU IDEJE GRAĐANSTVA

(Adriana Zaharijević, *Ko je pojedinac: genealoško propitivanje ideje građanina*, Karpos, Loznica, 2014)

U knjizi *Ko je pojedinac: genealoško propitivanje ideje građanina*, Adriana Zaharijević pokazuje načine na koji su žene postajale „pojedinke” i građanke kroz dugačak i komplikovan proces zadobijanja prava glasa i ulaska u javnu sferu Engleske XIX veka. Autorka objašnjava da je glavni cilj njene knjige da pokrene pitanje o značenju same ideje građanstva, a da pri tome ovom problemu ne pristupi samo kroz njegovu političku dimenziju prava glasa. Tako Zaharijević navodi da bi se o ideji građanstva moglo govoriti kroz nekoliko osnovnih pitanja, koja ona sažima na sledeći način:

„ko su (bili) građani; kako su sticali status građanina; kakve su prakse, institucije i sposobnosti neophodne da bi se građanstvo dodelilo; kakva su prava i obaveze koje građanstvo sa sobom donosi; i kojih su privilegija lišeni oni kojima su ta prava uskraćena” (Zaharijević 2014, 15).

Zadobijanje statusa građana, odnosno građanke (o rodnosti građanske ideje biće više reči kasnije), bilo je tesno povezano sa pitanjima svojine i vlasništva i u opšte sa pitanjem klasne pripadnosti. Sama ideja klase, koja je nesumnjivo bila ekonomska, takođe je, kao što je uvek slučaj sa društvenim klasifikacijama bilo koje vrste bila i moralna, i zasnivala se na ideji „moralne usavršivosti”, koja je značila da niže klase (koja će postepeno biti formirane kao takve) mogu biti „popravljene” tako da odgovaraju određenim idejama o

1 E-mail: marina.simic@fpn.bg.ac.rs

adekvatnoj moralnosti, koju je u sebi oličavala srednja klasa.² Ta moralnost uključivala je specifično određenje seksualnog morala u odnosu na privatnu i javnu sferu, ali i specifičan odnos prema radu i njegovoj vidljivosti (javnosti), pogotovo prema (ne)vidljivom radu žena. Pitanje rada, i njegove vidljivosti je posebno složeno. Sam koncept rada tada doživljava značajne promene i dolazi do razdvajanja „poštovanja dostojne radničke klase” od onih koji „neće da rade”. To su lumpenproleter, prosjaci, prostitutke, skitnice, prevaranti, lihvari i kradljivci, koji u drugoj polovini 19. veka postaju označeni kao „opasne klase” (ibid., 105).³ Kao što navodi Adriana Zaharijević, „sistem privatnog i javnog predstavlja nov i normativni okvir, koji je nerazdruživ od procesa reforme i transformacije političkog” (ibid., 118). Za razliku od žena srednje klase, čija se klasna pripadnost potvrđivala upravo *odsustvom* vidljivog rada, rad muškaraca radničke klase bio je vidljiv i to je tim muškarcima ipak davalo neku vrstu poštovanja, upravo zbog toga što je najvažniji i najveći nevidljivi rad bio rad žena. S tim u vezi važno je primetiti da je domaća posluga bila izuzeta iz kategorije radničke klase, uprkos svojoj brojnosti (ibid., 112).

Ruku pod ruku sa formiranjem ideje javne sfere išle su i promene u razumevanju države i njenih funkcija, koja je „prema ranim reformatorima,

2 Ova ideja bila je primenjivana i na ljude u kolonijama i specifična znanja proizvedena o njima kroz pozitivna znanja nauka: medicine, psihologije i antropologije. To je prilično poznato i ja se na tome ne bih posebno zadržavala, ali bih konstatovala da ovde jedino sociologija izlazi nevina iz uplitanja u razumevanje toga ko je pojedinac (ili pojedinka). Međutim, nisam sigurna da je to potpuno tačno. Ovde se čini kao da je sociologija od samih svojih početaka „savremena” – disciplina, koja se menjala i transformisala, ali čije „očeve osnivače” ne osuđujemo za rasizam ili mizoginiju sa stanovišta savremene antropologije, psihologije ili etike. Antropologija i psihologija su se bavile pitanjem šta je ljudsko biće i jasno je zašto je to bilo problematično. Međutim, meni se čini da je i ideja društva koju su doneli rani sociolozi takođe problematična, iako izgleda mnogo bliže savremenom akademskom, ali i zdravorazumskom shvatanju ovog pojma. Problemizovanje same ideje društvenosti i koncepta društva važno je i za razumevanje ideje građana (građanke?) i onoga (one?) koje društvu ravnopravnih mogu ili ne mogu pripadati.

3 Ova ideologija rada, ostala je važna do danas, i na specifičan način se oslikava u savremenom odnosu prema beskućnicima i skvotiranju, koje je 2011. godine u Velikoj Britaniji konačno kriminalizovano (iako je još uvek dozvoljeno skvotirati u napuštenim industrijskim objektima, ali će i to uskoro verovatno biti promenjeno).

trebalo da preuzme na sebe inicijativu staranja o celini, starajući se o onom delu stanovništva koje nije u stanju da upotrebi sopstvenu moć delanja” (ibid., 87). Međutim, ipak se težilo tom da uloga države bude svedena na minimum i tako nastaje specifična ideja javnosti, kao „spoljašnji vid politizacije same privatnosti” (ibid., 149), koju su činili upravo oni koji su imali moć delanja, isključujući tako sve one koji/e su bili potisnuti/e u privatnu sferu.

Adriana Zaharijević navodi da je koncept privatnog i javnog, koji se pojavljuje u Engleskoj XIX veka nov i da je njegov nastanak uslovljen promenama koje su u 19. veku nastale sa promenama u razumevanju uloge znanja i prelaskom na ideju slobodnog kruženja interesa. Fenomeni privatnog i javnog postojali su i u drugim epohama evropske istorije i postoje naravno u drugim društvima i drugim vremenima i nisu izum zapadnoevropske istorije. Ovde je važno uočiti na koji način su pomaljajuće ideologije privatnog i javnog otvorile prostor za izgradnju specifičnog okvira za postajanje pojedinac/pojedinkom. Formiranje ideje javnosti kao prostora pisanja i javne debate bilo je ključno ne samo za formiranje demokratije, već i za koncipiranje korpusa građana (građanki?).⁴ Klasa „građana” bila je klasa „pojedinaca” – onih koji imaju agensnost (moć delanja) i ideje rada i javne sfere bile su važne za formiranje ove ideje. Tu se krije određeni paradoks, koji bih volela da je (jasnije) uočen i istaknut u ovoj knjizi. Naime, pojedinac/pojedinka označavaju različitost u odnosu na grupu, dok pojam građanina/građanke označava kolektivni identitet, jednosvojnost. Ova (ne)mogućnost istovetnosti čini mi se posebno važnom.

Adriana Zaharijević pokazuje da se pojedinac ne može misliti kao neutralna, impersonalna i egalitarna kategorija, te da je u njemu rodnost

4 Ova podela na javnu i privatnu sferu i njena političnost dovodi do svojevrsnog paradoksa odnosa između otpora i pihvatanja u javnoj sferi, koja, kao što navodi Žižek (1992) u kapitalizmu dovodi do toga da „javno protestujemo, a privatno se potčinjavamo”, dok je u socijalizmu ova logika bila obrnuta. Javno smo se potčinjavali u raznim državnim ritualima, dok smo privatno izražavali otpor kroz ironičan odnos prema vladajućoj ideologiji, ili neku drugu vrstu sabotaze. Ovaj proces, koji ovako lapidarno sažima Žižek, doveo je do stvaranja javne sfere u kojoj možemo da govorimo (i govorimo javno), ali ne i da činimo. I u tom smislu, ova knjiga jeste važna za razumevanje „istorije savremenosti”, kako to na početku ističe njena autorka.

osobe uvek naglašena. Tako poslednje poglavlje nosi naziv „Pojedinke”. U njemu Zaharijević analizira načine na koje su kroz Veliki reformski zakon žene počele da dobijaju pravo glasa, preko zadobijanja prava na svojinu i oporezivanje (dakle, preko ideje klase). Pridavanje prava imovini, a ne osobi dalo je mogućnost da se neudate žene „prema svim parametrima bivanja pojedincom, potpuno opravdano formalno mogu smatrati kao ‚pojedinke’” (ibid., 263). Ovaj trik sa „apstrahovanjem pola i isticanjem imovine nije ostvario rezultate” (ibid., 266) ni u narednim reformskim zakonima i borba se vodila između klasno i rodno definisanog prava glasa (koje su prihvatili i predstavnici radničke klase) i opšteg prava glasa, koje je još uvek bilo daleko i ostvariće se tek 1928. godine Petim reformskim zakonom (ibid., 293). Kako navodi Adriana Zaharijević,

„tek njime je konačno potvrđeno polazište filozofskih radikala s početka XIX veka, prema kojem je svako ko je u stanju da se stara o sopstvenim interesima, a svako je najbolji poznavalac vlastitih interesa, ima pravo da te interese i predstavlja” (ibid., 293).

Ostaje pitanje, koje navodi i autorka ove knjige, „šta je dobijeno upravo ovom vrstom borbe za emancipaciju” (ibid., 293)? Borba koju se žene dobile jeste rezultat uklapanja žena u „uske i konkretnim sadržajem ispunjene okvire kategorije pojedinca” (ibid., 293). U tom smislu, jasno je zašto se knjiga zove „postajanje pojedincom”, a ne „pojedinkama” (kao što glasi naslov poslednjeg poglavlja). S druge strane, politike identiteta i teorijske promene iz druge polovine XX veka jasno su stavile do znanja da su političke kategorije pojedinca i građanina samo naizgled „neutralne, univerzalno primenjive i impersonalne” (ibid., 293). Čini mi se da se upravo tu krije određeni paradoks, određena nemogućnost jednakosti. To se posebno vidi u svojevrsnom postskriptumu knjige, na samom njenom kraju, koji nosi naziv „Stvarne i izmišljene žene”. Naime, u ovom poglavlju opisuje se slučaj Edit Lančaster, socijalistkinje iz više klase, napuštene od strane braće i oca, koja biva spašena samo zato što za nju interveniše njen partner. Da njega nije bilo, pitanje je da li bi ikada izašla iz sanatorijuma. To na još jednom primeru „stvarne žene” pokazuje važnost rodni i drugih „identitetskih dimenzija” u razumevanju koncepta „građanina”, odnosno „građanke”.

I konačno, osvrnuću se na ono o čemu se obično govori na početku – na istraživački metod korišćen u knjizi. Naime, nisam sigurna da je istraživački metod korišćen u ovoj knjizi genealoški, kao što stoji u njenom podnaslovu. Čini se da je Fukoovo (Michel Foucault) delo postalo deo jednog opšteg, zdravorazumskog znanja u humanistici. Međutim, nije svaki „kapilarni pristup”, koji počiva na analizi mikromehanike i mikroanalize procesa moći, njenog „lokalizovanja i registrovanja strategija rada normi, te njihovom vršenju i deseminaciji kroz različite aparate prinude”, kako to kaže Fuko u knjizi *Treba braniti društvo* (ibid., 20) – fukoovski. Tako u ovoj knjizi Fukoove ideje nisu dosledno sprovedene i ne mislim da moraju da budu, niti da je knjiga time nešto izgubila (na primer, na strani 76. govori se o državi koja nastaje kao o „pokrovitelju”, što nije jezik ni misao koje bi koristilo fukoovsko istraživanje moći i načina na koji nastaje i postvaruje se državna moć). Pitam se stoga da li nam je Fuko potreban za svaki pristup koji je mikro istorijski i koji se bavi odnosima moći kroz analizu življenih normi. Na pitanja šta je pojedinac, ko je osoba, može se odgovoriti i kroz istraživanje mikroistorije i njenih kulturno-istorijskih specifičnosti pokazujući kako se norme „žive”, kroz niz pristupa koji bismo mogli nazvati antropološkim i koji nam pokazuju šta je osoba i kako se svet ljudi i drugih bića klasifikuje na one koji jesu osobe i one koji to nisu. Odustajanje od Fukoa i prihvatanje drugih pristupa dalo bi mogućnost otvaranju drugih pitanja o pojmu osobe i zatvorilo svaku potrebu za pravdanjem zbog izbora teme, koja se nekima može činiti suviše specifičnom i nevažnom za savremenu Srbiju. Tako nam na početku knjige autorka nudi određenu vrstu objašnjenja zbog čega se bavi Velikom Britanijom devetnaestog veka i kako bi ta istorija mogla da posluži kao svojevrsna istorija sadašnjosti. Slažem se da je zaista tako, i da je istorija kojom se bavi Adriana Zaharijević u ovoj knjizi zaista svojevrsna istorija modernizacijskih procesa i drugde u Evropi, pa i u Srbiji, ali mislim da nam ta vrsta opravdavanja nije potrebna. Razvoj ideje građanstva u Britaniji važan je za razumevanje razvoja ovog koncepta na Zapadu i Evropi u opšte, ali ja verujem da je proučavanja neke teme ili zemlje po sebi jednako važno i da nam govori nešto opšte o istoriji čovečanstva.

Smatram da je knjiga Adriane Zaharijević posebno važna za domaću akademiju, koja je često prinuđena da se bavi samo lokalnim temama. Istinska refleksivnost može nastati samo onda kad prestanemo da mislimo samo o

sebi samima, već sopstvenu istoriju, kao i savremene kulturne i društvene promene posmatramo u širem okviru. Tada će važnost proučavanja domaće kulture i domaćeg društva dobiti posebnu težinu i omogućiti ispravljanje pogrešnih (često orijentalizujućih slika) koje o domaćoj sredini postoje na Zapadu. S druge strane, važnost knjige Adriane Zaharijević ide i u drugom pravcu – ne kao donošenje znanja o „svetskoj istoriji” u lokalnu sredinu, već i kao doprinos „lokalne sredine” razumevanju „nečije druge istorije” (i u tom smislu, prevod ili recepcija delova ove knjige van domaće akademske sredine, bili bi od ključnog značaja) i ja bih volela da na taj način čitamo ovu knjige.

LITERATURA

- Zaharijević, Adriana. 2014. *Ko je pojedinac: genealoško propitivanje ideje građanina*. Beograd: Karpos.
- Žižek, Slavoj. 1992. *Enjoy Your Symptom!: Jacques Lacan in Hollywood and Out*. New York and London: Routledge.